

Πέτρος Βλαχάκος

*Η προσωπικότητα του Λυσάνδρου και του Αγησιλάου
μέσα από το έργο του Νικηφόρου Γρηγορά*

Ο Νικηφόρος Γρηγοράς, ένας από τους σπουδαιότερους λογίους του 14ου αιώνα, μας άφησε ένα σημαντικό σε έκταση και περιεχόμενο έργο, μέσα από το οποίο διαφαίνεται μία ευρύτατη παιδεία καθώς και η ιδιαίτερη ενασχόλησή του με πολλά προβλήματα που απασχολούσαν την εποχή του¹.

Από την εξέταση του ιστοριογραφικού έργου, των επιστολών αλλά και των υπόλοιπων κειμένων του Νικηφόρου Γρηγορά διαπιστώνει κανείς ένα εντυπωσιακό φάσμα γνώσεων για τον αρχαίο και τον ρωμαϊκό κόσμο, το οποίο προέρχεται κυρίως από τη βαθιά μελέτη της αρχαίας και μεταγενέστερης ελληνικής γραμματείας, εφόσον ο συγγραφέας, όπως και ο δάσκαλός του Θεόδωρος Μετοχίτης, δεν γνώριζαν τη λατινική γλώσσα².

Εκτός των άλλων πολυάριθμες είναι οι αναφορές που κάνει ο συγγραφέας σε γεγονότα και προσωπικότητες της αρχαίας ελληνικής και ρωμαϊκής ιστορίας. Από αυτό το ευρύ φάσμα επέλεξα στη σημερινή ανακοίνωση να εξετάσω πώς παρουσιάζονται δύο προσωπικότητες της αρχαίας Σπάρτης, οι οποίες έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην πολιτική και στρατιωτική ιστορία των κλασικών χρόνων, ο Λύσανδρος, ο οποίος ως γνωστόν κυριάρχησε στα τελευταία γεγονότα του Πελοποννησιακού πολέμου (407-404 π.Χ.) και στα γεγονότα που ακολούθησαν μέχρι τη μάχη της Αλιάρτου (395 π.Χ.) και ο Αγησί-

Θα ήθελα να ευχαριστήσω και από τη θέση αυτή για τις ουσιαστικές παρατηρήσεις και υποδείξεις τους τον τακτικό καθηγητή της Αρχαίας Ιστορίας του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. κ. Ιωάννη Τουλουμάκο, την τακτική καθηγήτρια της Βυζαντινής Ιστορίας του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. κ. Αλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα και την επίκουρη καθηγήτρια της Βυζαντινής Ιστορίας του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. κ. Βασιλική Νεράντζη-Βαρμάζη.

1. Για τη ζωή και το έργο του Νικηφόρου Γρηγορά βλ. R. Guiland, *Essai sur Nicéphore Grégoras*, Paris 1926 (στο εξής: R. Guiland, *Essai*)· Nikephoros Gregoras, *Römische Geschichte*, *Historia Rhomaike* (übersetzt und erläutert von Jan Louis van Dieten, Teilen I-III, Stuttgart 1973-1988, I 1-62 (στο εξής: J. L. van Dieten, *Nikephoros Gregoras*)· H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, München 1978, t. I 453-465 (Βυζαντινή Λογοτεχνία, μετάφρ. Τ. Κόλλιας, Κ. Συνέλλη, Γ. Χ. Μακρής, Ι. Βάσσης, Αθήνα 1997, τ. Β' 297-311)· S. Mergiali, *L'enseignement et les lettrés pendant l'époque des Paléologues (1261-1453)*, Αθήνα 1996, κυρίως τις σσ. 73-89· Δ. Μόσχος, *Πλατωνισμός ή χριστιανισμός; Οι φιλοσοφικές προϋποθέσεις του Αντιησυχασμού του Νικηφόρου Γρηγορά (1293-1361)*, Αθήνα 1998 [βιβλιοκρισία Ι. Α. Δημητριάκου, *Βυζαντινά* 19 (1999) 403-418] (στο εξής: Δ. Μόσχος, *Πλατωνισμός*).

2. Για την αρχαιογνωσία του Νικηφόρου Γρηγορά βλ. R. Guiland, *Essai* 76-78. Για τον συσχετισμό του έργου του Πλουτάρχου με το έργο του Νικηφόρου Γρηγορά βλ. Δ. Μόσχος, *Πλατωνισμός* 148, 138 κ.ε., όπου και σχετική βιβλιογραφία.

λαος, τον οποίο μετά τις επιτυχημένες στρατιωτικές επιχειρήσεις, που διεξήγαγε στη Μ. Ασία (397 π.Χ. - 396 π.Χ.), ανεκάλεσε η Σπάρτη ύστερα από τη μάχη της Αλιάρτου (395 π.Χ.), για να αντιμετωπίσει τον συνασπισμό Αθηναίων, Βοιωτών και Κορινθίων, οι οποίοι είχαν κηρύξει τον πόλεμο εναντίον της³. Παράλληλα θα εξετάσουμε σε συσχέτισμό τις αναφορές του Νικηφόρου Γρηγορά με τα γεγονότα της ιστορικής περιόδου, τα οποία περιγράφει στο έργο του.

Οι αναφορές του Νικηφόρου Γρηγορά σχετικά με την προσωπικότητα του Λυσάνδρου και του Αγησιλάου εντοπίζονται στο ιστοριογραφικό του έργο και σε δύο επιστολές του στον μεγάλο δομέστικο Ιωάννη Καντακουζηνό, στον οποίο εύχεται να είναι συγχρόνως επιστήμονας, σπουδαίος στρατηγός και δίκαιος ηγεμόνας⁴. Για να σχηματίσουμε μία συνολική εικόνα σχετικά με την προσωπικότητα του Λυσάνδρου και του Αγησιλάου μέσα από το έργο του Νικηφόρου Γρηγορά, θα αναφερθούν οι σχετικές πληροφορίες από τα κείμενά του και θα γίνουν ορισμένες παρατηρήσεις και συσχετισμοί με τα γεγονότα, στα οποία αναφέρεται κυρίως ο συγγραφέας.

Ο Νικηφόρος Γρηγοράς λοιπόν αναφέρει ότι ο Επαμεινώνδας ...*δὶς τὴν μεγίστην ἐκείνην Σπάρτης νενίκηκεν δύναιμιν μετὰ βραχυτέρας πολλῶ περι τε Ἀλῆαρτον καὶ τόπους Λευκτρικούς· ὅτε δὴ καὶ Λύσανδρον ἀπάλεσεν ἢ Σπάρτη καὶ ξὺν ἀκοσμία φεύγοντα τὸν πολὺν ἐδέξατο Ἀγησίλαον καὶ καπνὸν ἤδη διὰ μακροῦ τεθέεται παρὰ τὸν Εὐρώτα πολέμιον*⁵. Το σχετικό χωρίο αναφέρεται ως απόσπασμα λόγου του Ανδρονίκου Γ' του Παλαιολόγου, ο οποίος προβάλλει ορισμένα παραδείγματα από την ιστορία στην προσπάθειά του να ενισχύσει το ηθικό των στρατιωτών του εναντίον των Βουλγάρων⁶. Το ίδιο χωρίο ακριβώς αναφέρεται και σε επιστολή του Νικηφόρου Γρηγορά στον

3. Για τα σχετικά γεγονότα της αρχαίας ελληνικής ιστορίας βλ. W. Forrest, *A History of Sparta 950-192 BC*, London 1968, 119-127· Ch. D. Hamilton, *Sparta's Bitter Victories. Politics and Diplomacy in the Corinthian War*, Cornell University press Ithaca and London 1979, κυρίως τις σσ. 182-208. Για τον Αγησίλαο η βιβλιογραφία είναι εκτενής. Βλ. σχετικά P. Cartledge, *Agesilaos and the Crisis of Sparta*, Baltimore 1987. Βλ. επίσης G. L. Cawkwell, «Agesilaos and Sparta», *The Classical Quarterly* 26 (1976) 62-84. Για τον Λύσανδρο βλ. D. Lotze, *Lysander und der Peloponnesische Krieg*, Berlin 1964· J. F. Bommelaer, *Lysandre de Sparte (histoires et traditions)*, Paris 1981 (στο εξής: J. F. Bommelaer, *Lysandre*).

4. Νικηφόρου Γρηγορά, *Ἐπιστολαί*, έκδ. P. A. M. Leone, *Nicerhori Gregorae Epistulae*, vol. I-II, Roma 1982-83, αριθ. 41, 43 (στο εξής: Νικηφ. Γρηγ., *Επιστ.*).

5. Νικηφόρου Γρηγορά, *Ῥωμαϊκῆς Ἱστορίας Λόγοι*, έκδ. L. Schopen - Im. Bekker, *Nikephori Gregorae Historia byzantina*, I-III, Bonnae 1829-1855, I 486, 7-11 (στο εξής: Νικηφ. Γρηγ., *Ιστ.*).

6. Για τις συγκρούσεις του Ανδρονίκου Γ' Παλαιολόγου με τους Βουλγάρους βλ. Νικηφ. Γρηγ., *Ιστ.* I 483-488· U. V. Bosch, *Kaiser Andronikos III Palaiologos (Versuch einer Darstellung der byzantinischen Geschichte in den Jahren 1321-1341)*, Amsterdam 1965, 69-82· D. M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium 1261-1453*, London 1972 (*Οι τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου*, μετάφρ. Στ. Κομνηνός, Αθήνα 1996, 279-280, στο εξής: D. Nicol, *Τελευταίοι Αιώνες*).

Ιωάννη Καντακουζηνό⁷. Σε άλλη επιστολή επίσης προς στον Ιωάννη Καντακουζηνό ο συγγραφέας αναφέρεται στη σκληρή και υπεροπτική στάση του Λυσάνδρου απέναντι στην Αθήνα μετά τη ναυμαχία στους Αιγός ποταμούς (405 π.Χ) και την παράδοση της Αθήνας το 404 π.Χ. και υποστηρίζει ότι η αλαζονική αυτή στάση του Λυσάνδρου είχε ως κατάληξη την περιφρόνησή του και τον υποβιβασμό του αργότερα από τον Αγησίλαο στο πιο ταπεινό αξίωμα του επιστάτη των μαγειρών: *Λύσανδρος δὲ ὁ τῶν Λακεδαιμονίων ναύαρχος, ἐπειδὴ ναυλοχῆσας τὰς τῶν Ἀθηναίων εἴλε τριήρεις καὶ τὴν τῶν λόγων ἐστίαν ἐχειρώσατο, τὰς Ἀθήνας, ὁ δὲ ἀνθρωπίνως τῇ τύχῃ ἐχρήσατο οὐδ' ἠδέσθη τὴν τῆς σοφίας μητρόπολιν, ἀλλ' ἐρρῦη πᾶσα τῶν σπλάχνων φειδῶ τε καὶ οἶκτος, καὶ τὸ τελευταῖον βιαίαν ὁμοῦ καὶ αὐτόχειρα τοῖς Ἀθηναίοις τὴν τῶν οἰκείων τευχῶν ἐπετίθει καθαίρεισιν. φιλεῖ γὰρ ἐς ἀπόνοιαν ρᾶστα χωρεῖν τὸ ἀνθρώπινον, ὅποτε μὴ λόγον ἠνίοχον ἔχοι ἐμμελῶς ἀναστέλλοντα τὴν τῆς τύχης ἀστάθμητον περιπέτειαν... τὰ γὰρ ἔσχατα περιφρονηθεῖς, τὸ τελευταῖον καὶ μαγειρῶν ἐπίσκοπος ὑπ' Ἀγησιλάῳ κατέστη*⁸.

Στον επιτάφιο λόγο, τον οποίο εξεφώνησε το 1332 με αφορμή τον θάνατο του δασκάλου του Θεόδωρου Μετοχίτη⁹, ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς αναφέρεται ξανά στην κατάληψη της Αθήνας από τον Λύσανδρο: *πάσαι γε μὴν ἢ Ἑλλάς τὴν τῶν λόγων ἐστίαν ἐθρήνησε τὰς Ἀθήνας, ὅπότε' ἐπιβούλως δραμῶν καθέλεν αὐτὰς ὁ Λακεδαιμόνιος Λύσανδρος. ἡμεῖς δ' οὐδ' ἀξίως θρηνεῖν ἔχομεν σήμερον ὄλας Ἑλλάδας αὐταῖς Ἀθήναις συγκαταδύσας*¹⁰.

Ο συγγραφέας τονίζοντας επίσης τις καταλυτικές συνέπειες που είχε για τους Βυζαντινούς η κατάργηση του ναυτικού από τον αυτοκράτορα Ανδρόνικο Β΄ Παλαιολόγο στα 1284 και τον εξαναγκασμό των Βυζαντινών να καταβάλλουν ετήσιο φόρο στους Βενετούς¹¹ παραλληλίζει το γεγονός αυτό με την καταβολή του ετήσιου δασμού στον Λύσανδρο και τον Δερκυλίδα από τους Αθηναίους, οι οποίοι μετά την απώλεια του στόλου τους στους Αιγός ποταμούς (405 π.Χ) εξαναγκάστηκαν να συνθηκολογήσουν το 404 π.Χ.: *...οὐδὲ γὰρ ἦν ἂν οὔτε Λατίνους οὕτω κατὰ Ρωμαίων θρασύνεσθαι, οὔτε*

7. Νικηφ. Γρηγ., *Επιστ.* 43.70-73.

8. Νικηφ. Γρηγ., *Επιστ.* 41.40-51.

9. R. Guiland, *Essai* 18-19.

10. Νικηφ. Γρηγ., *Ιστ.* I 477.20-23

11. Νικηφ. Γρηγ., *Ιστ.* I 174.10-175.18. Για την κατάργηση του ναυτικού από τον Ανδρόνικο Β΄ βλ. και Η. Ahrweiler, *Byzance et la mer. La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe-Xve siècles*, Paris 1966, 374-375· Α. Laiou, *Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II (1282-1328)*, Cambridge/Massachusetts 1972, 164-165· Αλκμ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, «Το Κοντοσκάλιο και το Επτάσκαλο. Συμβολή στη μελέτη των λιμανιών της Κωνσταντινούπολης κατά την Ύστερη περίοδο», *Βυζαντινά* (Δώρημα στον Ιωάννη Καραγιαννόπουλο) 13/2 (1985) 1326, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

ψάμμου θαλάσσης θεάσασθαι Τούρκους ποτέ, τῆς ναυτικῆς τῶν Ρωμαίων δυνάμεως θαλαττοκρατούσης ὡς πρότερον· οὐδ' ἐς τοῦτ' ἀνάγκης συνελαθῆναι Ῥωμαίους, ὥστε μὴ μόνον ὀπόσα τῶν ἐθνῶν ὁμοροῦντα πεφύκασιν, ἀλλὰ καὶ ὅσα ὡς πορρωτάτω τὴν δίαιταν ἐκκληρώσαντο, οἷά τινα λίθον φοβεῖσθαι Ταντάλειον ἀπὸ λεπτοῦ τινος μίτου μετεωριζόμενον ἐπὶ κεφαλῆς, καὶ πᾶσιν ἀναγκάζεσθαι φόρον εἰσφέρειν ἐτήσιον, καθάπερ Λυσάνδρῳ καὶ Δερκυλίδῳ καὶ τῆς ἐκ Λακεδαιμόνος ἀρμοσταῖς δασμὸν ἐτήσιον Ἀθηναῖοι πάλαι καὶ Βοιωτοὶ δυστυχῆσαντες¹².

Ο συγγραφέας αναφέρεται επίσης στη συμμαχία του αυτοκράτορα Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου με τον βασιλιά της Αραγωνίας Πέτρο τον Γ΄ και τη χρηματοδότησή του από τον ίδιο, για να τον στρέψει εναντίον του Καρόλου Ανδεγαυού της Σικελίας (1280-1282)¹³. Η συμμαχία αυτή είχε ως αποτέλεσμα τον Σικελικό Εσπερινό (1282) και την καταστροφή της αυτοκρατορίας του Καρόλου, προτού προλάβει να πραγματοποιήσει τα μεγαλεπήβολα σχέδιά του για την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης¹⁴. Ο Νικηφόρος Γρηγοράς παραλληλίζει τις σχετικές ενέργειες του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου με τις ενέργειες του Αρταξέρξη εναντίον του Αγησιλάου¹⁵. Γράφει συγκεκριμένα: ...τὸν παλαιὸν μμησάμενος Ἀρταξέρξη ἐκείνον, ὃς τὴν Ἀγησιλάου τοῦ Σπαρτιάτου δει-

12. Νικηφ. Γρηγ., *Ιστ.* I, 209. 5-15.

13. Για τη χρηματοδότηση του Πέτρου Γ΄ της Αραγωνίας από τον Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο, η οποία μαρτυρείται και από άλλες ελληνικές και λατινικές πηγές βλ. D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus and the West (1258-1282). A Study in Byzantine-Latin Relations*, Cambridge/Mass. 1959, 355-356 (ελλην. μετάφρ. 260-261) (στο εξής: D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus*)· D. M. Nicol, *Τελευταῖοι Αἰῶνες* 119-120.

14. D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Paleologus* 335-367 (ελλην. μετάφρ. 247-268)· D. M. Nicol, *Τελευταῖοι Αἰῶνες* 116-121.

15. Για τη χρηματοδότηση των ελληνικών πόλεων από τον Αρταξέρξη βλ. Ξενοφών, *Ελληνικά* 3.5.1 [Xenophon's opera omnia. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit E. C. Marchant t. I-V, Oxford 1900-1920 (ανατ. 1957-1958)] (στο εξής: Ξενοφών, *Ελληνικά*, Αγησιλάος). Ὁ μέντοι Τιθραύστης, καταμαθεῖν δοκῶν τὸν Ἀγησίλαον καταφρονῶντα τῶν βασιλέως πραγμάτων καὶ οὐδαμῇ διανοούμενον ἀπιέναι ἐκ τῆς Ἀσίας, ἀλλὰ μᾶλλον ἐλπίδας ἔχοντα μεγάλας αἰρήσειν βασιλέα, ἀπορῶν τί χρῆτο τοῖς πράγμασι, πέμπει Τιμοκράτην τὸν Ρόδιον εἰς Ἑλλάδα, δοὺς χρυσίον εἰς πενήτηντα τάλαντα ἀργυρίου, καὶ κελεύει πειρᾶσθαι πιστὰ τὰ μέγιστα λαμβάνοντα δίδονα τοῖς προεστηκόσιν ἐν ταῖς πόλεσιν ἐφ' ᾗτε πόλεμον ἐξοίσειν πρὸς Λακεδαιμονίους καὶ 4.2.1. Πλούταρχου *Βίοι Παράλληλοι*. Plutarch's Lives with an English Translation by Bernadotte Perrin, Vol. I-XI, London (The Loeb Classical Library) 1914-1926 (ανατ. 1928-1971) (στο εξής: Πλούταρχος, *Λυσάνδρος*, *Αγησίλαος*). Πλούταρχος, *Αγησίλαος* φ. 15.6 Τοῦ δὲ περικοῦ νομίσματος χάραγμα τοξότην ἔχοντος, ἀναξενγνύων ἔφη (ὁ Ἀγησίλαος) μυρίοις τοξόταις ὑπὸ βασιλέως ἐξελαύνεσθαι τῆς Ἀσίας· τοσούτων γὰρ εἰς Ἀθήνας καὶ Θήβας κομισθέντων καὶ διαδοθέντων τοῖς δημαγωγοῖς, ἐξεπολεμώθησαν οἱ δῆμοι πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας. U. Wilcken, *Griechische Geschichte im Rahmen des Altertumsgegeschichte*⁹, München 1962, 214 (Αρχαία Ελληνική Ιστορία, μετάφρ. Ιω. Τουλουμάκος, Αθήνα 1976, 267)· J. Bommelaer, *Lysandre* 192.

σας όρμην, χρήματα πέμψας συχνά, τόν τε Θηβαίον Έπαμεινώνδαν και Πελοπίδαν και όσοι τής Έλλάδος προϋχοντες ήσαν, έξεπολέμωσε κατ' αὐτοῦ· και πριν άνήκεστόν τι παθειν παρ' εκείνου, άνήκεστα παθειν εκείνον φθάσας έπεπράχει σοφαίς έπινοίαις¹⁶.

Μια τελευταία αναφορά του Αγησίλαου υπάρχει σε επιστολή του Νικηφόρου Γρηγορά στον Ιωάννη Καντακουζηνό, όπου εξαιρείται η στρατιωτική του ικανότητα και η αφοσίωση των στρατιωτών του: ... 'Αγησίλαον δ' έν τοίς πάλαι τόν Σπαρτιάτην και Σερτώριον τόν έξ 'Ιταλίας, οί παρά μέρος έκάτερος έν τῷ καλοῦντι τοῦ χρόνου ραδίως τά τῶν έναντίων συνεκύκησαν πράγματα. κοινωνικόν γάρ κάκεινοι τό ήθος και χάριεν προτιθέμενοι τῷ στρατῷ, μάλα ραδίως ές τό δοκοῦν ὡσπερ άδαμαντίνους είχον έξαρτωμένους δεσμοίς, και μάλα μάλλον τό θανείν ει δέοι ζήν τοιούτων άνευ αίρουμένους στρατηγῶν¹⁷.

Από τις σχετικές αναφορές του Νικηφόρου Γρηγορά σχετικά με τον Λύσανδρο και τον Αγησίλαο, διαπιστώνει κανείς ότι ο συγγραφέας αντλεί τις πληροφορίες του από την αρχαία και μεταγενέστερη γραμματεία και τις χρησιμοποιεί σε συσχετισμό με την εποχή του. Ο συγγραφέας ακολουθεί και τα έργα του Ξενοφώντα, «Έλληνικά» και «Αγησίλαος» αλλά κυρίως ακολουθεί τους συγκεκριμένους βίους του Πλουτάρχου, «Λύσανδρος» και «Αγησίλαος». Ο Πλούταρχος ήταν ένας από τους αγαπημένους του συγγραφέως¹⁸ και ο Νικηφόρος Γρηγοράς μετά την πτώση του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου το 1328, την εξορία του δασκάλου του Θεόδωρου Μετοχίτη στο Διδυμότειχο¹⁹ και την απομάκρυνσή του από τα ανάκτορα, παρέμεινε σχεδόν για τέσσερα χρόνια στη Μονή της Χώρας, όπου είχε την ευκαιρία να μελετήσει τα χειρόγραφα των κλασικών συγγραφέων καθώς και το κριτικά σχολιασμένο χειρόγραφο του Πλουτάρχου από τον Μάξιμο Πλανούδη, το οποίο βρισκόταν στη βιβλιοθήκη της Μονής²⁰. Υπάρχει βέβαια και η ανεξακρίβωτη πληροφορία του Νικηφόρου Γρηγορά για τη συμμετοχή του Επαμεινώνδα στη μάχη της Αλιάρτου²¹. Είναι πολύ πιθανό την πληροφορία αυτή ο Νικηφόρος Γρη-

16. Νικηφ. Γρηγ., *Ιστ.* I 124.14-22.

17. Νικηφ. Γρηγ., *Επιστ.* 43.19-26.

18. R. Guiland, *Essai* 77-78.

19. Νικηφ. Γρηγ., *Ιστ.* I 427-428· R. Guiland, *Essai* 14.

20. Βλ. σχετικά I. Ševcenco, *Theodore Metochites, the Chora, and the intellectual Trends of his Time* [P. Underwood, Kahriye-Djami vol. IV], Princeton - N.J. 1975, 42· Δημ. Μόσχος, *Πλατωνισμός* 138 κ.ε.

21. Για την άποψη να είχε λάβει μέρος ο Επαμεινώνδας στη μάχη της Κορώνειας (394 π.Χ.) ως οπλίτης, βλ. Swoboda, «Erameinondas» *RE* 10 (1905) 2678· M. Fortina, *Epaminonda*, Società Editrice Internazionale Milano - Genova - Parma - Roma - Catania 1958, 10. Και οι δύο συγγραφείς υποστηρίζουν ότι η άποψη αυτή δεν επιβεβαιώνεται από κάποια πηγή και δεν έχει σταθερά θεμέλια.

γοράς να την άντλησε από το ζευγάρι των Βίων του Πλουτάρχου «Έπαμεινώνδας - Σκιπίων», το οποίο δεν μας σώζεται²². Ο συγγραφέας ωστόσο αξιοποιεί με τον δικό του ανεξάρτητο τρόπο τα στοιχεία, που αντλεί από την αρχαία γραμματεία.

Από τις πληροφορίες που παρεμβάλλει στο έργο του ο Νικηφόρος Γρηγοράς σχετικά με τον Λύσανδρο και τους συσχετισμούς που κάνει με τα διάφορα γεγονότα, μπορεί να διαπιστώσει κανείς ότι ο συγγραφέας δεν αμφισβητεί τις στρατιωτικές ικανότητές του. Ο θάνατός του Λυσάνδρου στη μάχη της Αλιάρτου (395 π.Χ.) θεωρείται, όπως είδαμε, από τον ίδιο απώλεια για τη Σπάρτη²³. Διαφαίνεται ωστόσο μια αρνητική τοποθέτηση του συγγραφέα απέναντι στον Λύσανδρο, η οποία στηρίζεται βέβαια στη συμπεριφορά και τις ενέργειές του απέναντι στην Αθήνα μετά τη νίκη του στους Αιγός ποταμούς (405 π.Χ.), δηλαδή τη σφαγή των τριών χιλιάδων αιχμαλώτων Αθηναίων, καθώς και την κατεδάφιση των Μακρών Τειχών με αλαζονικό τρόπο²⁴. Ο συγγραφέας δεν αναφέρεται ρητά στη σφαγή των Αθηναίων αιχμαλώτων, αλλά πιστεύω ότι την υπονοεί, όταν σημειώνει για τον Λύσανδρο ότι *έρρηη πᾶσα τῶν σπλάχνων φειδῶ τε καὶ οἴκτος*²⁵. Κρίνει επίσης παράλογες τη στάση αυτή και τις ενέργειες του Λυσάνδρου και θεωρεί ως φυσική κατάληξη αργότερα την περιφρόνησή του από τον Αγησίλαο²⁶ και τον υποβιβασμό του στο επάγγελμα του *κρεοδαίτη*, όπως αναφέρει ο Πλούταρχος²⁷, ενώ ο Νικηφόρος Γρηγοράς τον αναφέρει ως *μαγείρων επίσκοπον*²⁸. Στο σημείο αυτό ο συγγραφέας διαχωρίζει τη θέση του και από τον Πλούταρχο, ο οποίος πιστεύει ότι η απόρριψη του Λυσάνδρου από τον Αγησίλαο, δεν ήταν πράξη αντάξιά του, εφόσον ο Λύσανδρος ήταν φίλος και ευεργέτης του²⁹.

Η αρνητική αυτή στάση του Νικηφόρου Γρηγορά απέναντι στον Λύσανδρο πιστεύω ότι απορρέει και από τον μεγάλο θαυμασμό, που τρέφει ο συγγραφέας για την κλασική Αθήνα. Είναι χαρακτηριστική μια ρομαντική εμμονή του συγγραφέα στο ένδοξο παρελθόν³⁰ και η αρχαία Αθήνα χαρακτηρίζεται,

22. Για τα συγκεκριμένα έργα του Πλουτάρχου, τα οποία δεν μας διασώθηκαν βλ. Swoboda, ό.π. 2675· A. Lesky, *Geschichte der griechischen Literatur*³, München 1971 (*Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, μετάφρ. Αγαπητός Τσοπανάκης, Θεσσαλονίκη 1983, 1128).

23. Νικηφ. Γρηγ., *Ιστ.* I 486.9-10.

24. Νικηφ. Γρηγ., *Επιστ.* 41. 42-45- Για τα σχετικά γεγονότα βλ. Ξενοφών, *Ελληνικά* 2.1. 31-32, 2.2.23· Πλούταρχος, *Λύσανδρος* 13.1-2, 15.4.

25. Νικηφ. Γρηγ., *Επιστ.* 41.43-44.

26. Νικηφ. Γρηγ., *Επιστ.* 41.45-50.

27. Πλούταρχος, *Λύσανδρος* 23, *Αγησίλαος* 8.

28. Νικηφ. Γρηγ., *Επιστ.* 41.51.

29. Πλούταρχος, *Λύσανδρος* 23.7.

30. Για την Αθήνα στους Βυζαντινούς συγγραφείς βλ. H. Hunger, «Athen in Byzanz: Traum und Realität», *JÖB* 40 (1990) 43-61.

όπως είδαμε παραπάνω, *έστία τῶν λόγων και μητρόπολις σοφίας*. Χαρακτηριστικό είναι επίσης το απόσπασμα από τον λόγο του συγγραφέα *εις τὴν ἁγίαν Θεοφανώ*. ... Ἀθῆναι δὲ καὶ αὕτη μήτηρ ἐγένετο Δημοσθένους πάλαι καὶ Πλάτωνος καὶ λόγων ἦν ὡς ἀληθῶς ἀκρόπολις· καὶ τὸ τῆς σοφίας ταύτης κλέος καὶ αὐτῶν (εἰπεῖν) τῶν οὐρανίων ἔψαυεν ἀψίδων³¹. Η ασέβεια επομένως που επέδειξε ο Λύσανδρος απέναντι στην Αθήνα, την εστία του πολιτισμού, ήταν μία πράξη παράνοιας, που είχε ως φυσική κατάληξη την περιφρόνησή του και την τιμωρία του, εφόσον υπήρξε στρατηγός χωρίς λόγο και σύνεση.

Αντίθετα ο Αγησίλαος χαρακτηρίζεται ως πολύς από τον Νικηφόρο Γρηγορά³² και ο συγγραφέας εξαιρεί τη στρατιωτική του ικανότητα, τη δημοτικότητα του, τον εύθυμο χαρακτήρα του καθώς και την αφοσίωση που είχαν σ' αυτόν οι στρατιώτες του, σε σημείο που θα προτιμούσαν τον θάνατο, αν επρόκειτο να ζήσουν χωρίς τέτοιο στρατηγό³³.

Εκτός όμως από τη ρομαντική στάση του Νικηφόρου Γρηγορά και τον θαυμασμό του για την αρχαία Αθήνα, αλλά και τις επιδράσεις που δέχεται από τον Ξενοφώντα και τον Πλούταρχο, υπάρχει και ένας άλλος σημαντικός λόγος, για τον οποίο ο συγγραφέας διατυπώνει τις συγκεκριμένες απόψεις. Και οι δύο επιστολές, στις οποίες διαγράφεται κυρίως η προσωπικότητα του Λυσάνδρου και του Αγησίλαου, απευθύνονται στον μεγάλο δομέστικο Ιωάννη Καντακουζηνό και χρονολογούνται πριν από το 1341. Επομένως ο Νικηφόρος Γρηγοράς, ο οποίος στις πρώτες ήδη σελίδες της *Ρωμαϊκής Ιστορίας* του προβλέπει τα δεινά που πρόκειται να ακολουθήσουν για το Βυζάντιο εξαιτίας της επικείμενης απώλειας της Μ. Ασίας από τους Τούρκους και νιώθει έντονη την αγωνία³⁴, διακρίνει στο πρόσωπο του Ιωάννη Καντακουζηνού τον μελλοντικό ισχυρό ηγέτη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και πιστεύει ότι χάρι σ' αυτόν θα μπορούσε να αποκατασταθεί η ασφάλεια και η σταθερότητα, που υπήρχε την εποχή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας³⁵. Με βάση επομένως αυτή

31. Τοῦ σοφωτάτου κυροῦ Νικηφόρου τοῦ Γρηγορά λόγος εἰς τὴν ἁγίαν Θεοφανώ τὴν βασιλίδα, ἐκδ. E. Kurtz, *Zwei griechische Texte über die hl. Theophano, die Gemahlin Kaisers Leo VI*, Mémoires de l'Académie Imp. de St.- Pétersbourg, 8η σειρά, 3, 2 (1898) 27.14-17· H. Hunger, *Athen in Byzanz*, ὁ.π. 58-59.

32. Νικηφ. Γρηγ., *Ιστ.* I 486.10

33. Νικηφ. Γρηγ., *Επιστ.* 43.19-25. Βλ. και Ξενοφών, *Αγησίλαος* 6.4, 7.1-2· Πλούταρχος, *Αγησίλαος* 10.

34. Νικηφ. Γρηγ., *Ιστ.* I 140-141.

35. Νικηφ. Γρηγ., *Ιστ.* II 598.21-599.10 Ἐγὼ δὲ καὶ πρὸς τὸ πάλαι τῆς Ῥώμης κράτος ἐκείνο τὸν νοῦν ἀνήνεγκα, καὶ ἀνεμνήσθην, ὅπως πρόσταγμα ἐν τότε Ῥωμαϊκόν, πᾶσαν ἐπιπορευόμενον γῆν τε καὶ θάλατταν, κατέπληττεν ἅπαντας, καὶ τῷ δέει μικροῦ καὶ ἀποθνήσκειν ἐποίει· καὶ οὐτ' Ἀσία κατ' Εὐρώπης μάχιμον ἐκίνει ξίφος, οὔτε τὸναντίον αὐθις· ἀλλ' ἅπαν τὸ ἀντιπράττον εἰς ἔσπονδον ἐκίνατο σύμνοιαν· καὶ Κίλιξ μὲν διὰ Βιθυνίας ἄοπλος ἐπορευέτο, καὶ Θράξ διὰ τῆς

την οπτική ο οξυδερκής λόγιος του 14ου αιώνα, απευθύνει ορισμένες παραινήσεις στον μελλοντικό αυτοκράτορα και του απαριθμεί ορισμένα παραδείγματα από την ιστορία, επιχειρώντας να συνθέσει ένα πρότυπο στρατηγού, ο οποίος σύμφωνα με τον Νικηφόρο Γρηγορά πρέπει να δείχνει τον ανάλογο σεβασμό στη γνώση, να είναι δίκαιος και μετρούφρων και να μην παρασύρεται από τις νίκες του, προκειμένου να γίνει ένδοξος και να στεφθεί από επιτυχίες³⁶.

Το παράδειγμα της προσωπικότητας του Λυσάνδρου και του Αγησιλάου αποτελεί μία ξεχωριστή περίπτωση εξέτασης προσωπικοτήτων της αρχαιότητας στο έργο Νικηφόρου Γρηγορά. Πιστεύω ότι η εξέταση πολλών άλλων στοιχείων του αρχαίου και του ρωμαϊκού κόσμου, που εμπεριέχονται στο έργο του, θα δείξει σε ποιο βαθμό έχει γίνει η πρόσληψη και η αξιοποίησή τους από τον συγγραφέα.

Ἰταλίας ὁμοίως· καὶ ὡς διὰ φιλίας Σαυρομάται τῆς Ἑλλάδος ἰόντες τῶν τε Παναθηναίων ἦσαν θεαταὶ καὶ ταῖς ἐν Ὀλυμπίᾳ καθίσταντο τετραετηρικαῖς ἀρματηλασίαις ἀνθάμιλλοι· καὶ ἐλογισάμην κατ' ἑμαυτόν, ὡς καὶ νῦν ἐφ' ἡμῶν τοιοῦτόν τι συνέβαινεν ἄν, εἰ πάνταν ἐκ μέσου τὰ τῆς συγγύσεως ἀπήλλακτο σπέρματα, ὅσα κατὰ τοῦ Καντακουζηνοῦ συνεσκεύασεν Ἀπόκαυκος. Βλ. καὶ Δημ. Μόσχος, Πλατωνισμός 262.

36. Νικηφ. Γρηγ., *Επιστ.* 41.25-29, 43.67-68. Βλ. καὶ R. Guiland, *Correspondance de Nicéphore Grégoras, texte édité et traduit*, Paris 1927, 90- 91.